

Economische ethiek en bedrijfsomgeving

Ad Marijs

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers

Economische ethiek en bedrijfsomgeving

Ad Marijs

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K, Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: Stocksy

Cartoons: Auke Herrema

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

0 / 15

© 2015 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-86788-1

ISBN 978-90-01-86787-4

NUR 800

Woord vooraf

Schandalen zijn aan de orde van de dag. Het aantal mensen dat zich bij de uitoefening van hun functie misdraagt om het eigenbelang te bevorderen, lijkt hand over hand toe te nemen. Zij zetten de morele orde van de samenleving, die is gebaseerd op het respect voor en de waardigheid van ieder mens, op het spel. Soms lijkt het alsof dit respect niet meer bestaat en mensen alleen nog maar streven naar hun eigenbelang.

Gelukkig is dat niet zo. De meeste mensen zijn uitstekend in staat hun eigenbelangen af te wegen tegen de belangen van anderen voor wie zij hun beroep uitoefenen. Ook doen veel mensen vrijwilligerswerk. Ze doen dat voor anderen en meestal zonder financieel eigenbelang. Zij ondersteunen de morele orde. Zij leveren een bijdrage aan de waardigheid van zichzelf en van andere mensen.

Dit boek is bedoeld als bijdrage om de mensen die het goede doen inzicht te geven in waar dat goede dan uit bestaat en de ontsprongen weer in het juiste spoor te brengen. Het is in de eerste plaats bestemd voor beroepsbeoefenaren in economische functies in het bedrijfsleven en bij de overheid en voor studenten die zich op dergelijke functies voorbereiden. Het is een economische ethiek.

Ethiek vormt mede door alle schandalen meer en meer een kritische omgevingsfactor voor ondernemingen. Stakeholders – aandeelhouders, werknemers, overheden, klanten en toeleveranciers – letten steeds meer op het morele gehalte van de onderneming. Het gedrag van medewerkers, de invloed van producten op de samenleving, arbeidsomstandigheden waaronder de producten worden gemaakt, het persoonlijke gedrag van de topmensen, en de ecologische belasting van de producten en productieprocessen kunnen meer en meer op belangstelling vanuit de omgeving rekenen. De bijdrage aan de morele orde en de schending ervan door ondernemingen en overheidsorganisaties heeft de voortdurende aandacht van het grote publiek.

Studenten kunnen zich met behulp van ethische vorming en kennis weerbaar maken zodat zij een rechte rug kunnen houden in hun beroepsuitoefening. Door te oefenen kunnen zij werken aan 'de voortreffelijkheid van karakter', zoals Aristoteles (384-324 v. Chr.) aan het begin van zijn ethiek – de eerste in de westerse geschiedenis – zegt (Aristoteles, 2009, p. 55). Zonder een goed karakter kunnen mensen niet samenleven. Gelukkig hoeven studenten daarbij het wiel niet uit te vinden, want behalve over het werk van Aristoteles beschikken ze over eeuwen van denkwerk en is er binnen de diverse beroepenvelden veel aandacht voor dit onderwerp door middel van gedrags- en beroepscodes.

Aristoteles geeft zijn lezers wel een waarschuwing:

‘Laten we het hierover vooraf eens worden: de hele discussie over hoe men moet handelen blijft noodgedwongen beperkt tot een schets en kan geen mathematische nauwkeurigheid bereiken. (...) Op het gebied van het handelen en van wat nuttig is staat (...) niets vast en is niets onveranderlijk.’ (2009, p.57)

Dit advies heeft de tand des tijds met gemak doorstaan en geldt ook voor dit boek.

Maar het morele oordeel hoeft ook weer niet helemaal subjectief te blijven. Aristoteles schrijft: ‘Welnu, de stelling dat men moet handelen in overeenstemming met de rechte rede is algemeen aanvaard,’ (2009, p. 57). Mensen zijn redelijk en sociaal, zij kunnen over problemen praten en er samen uitkomen. En als zij dat volgens de regels van de morele kunst doen, de rechte rede beoefenen, dan komen rechtvaardige beslissingen tot stand. Daaraan wil dit boek een bijdrage leveren.

De theorie in het boek is bewust zeer eenvoudig van opzet, zodat studenten meteen casussen kunnen behandelen. In de theoretische tekst zijn daarvan al voorbeelden gegeven. Om het studeren aan de hand van casussen te vergemakkelijken, is in hoofdstuk 1 een stappenplan opgenomen en besluit een aantal hoofdstukken met een checklist. Daarnaast is er een hoofdstuk gewijd aan gedrags- en beroepscode. Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk dat bestaat uit voorbeeldcasussen. Voor het behandelen daarvan is een schema ontwikkeld.

Ik dank Harry Donker, Wim Hulleman, Anneke Nusselder en Bram de Wolf voor hun opbouwende en kritische commentaar op de eerdere versies van dit boek.

Ad Marijs
Zwolle, voorjaar 2015

Inhoud

	Inleiding	7
1	Moraal	13
1.1	De morele orde	13
1.2	Morele oordelen	20
2	Deugden	27
2.1	Het begrip deugd	27
2.2	De zeven deugden	31
3	Rechten	53
3.1	De structuur van rechten	54
3.2	Verdragen	58
3.3	Sociaal contracttheorie	60
3.4	De geldigheid van contracten	65
4	Nut	71
4.1	De morele betekenis van eer, bezit en macht	71
4.2	Mensbeeld en taal van een moderne marktsamenleving	74
4.3	Utilitarisme	79
5	Levenskwaliteiten	89
5.1	Mensbeeld en levenskwaliteiten	89
5.2	Soorten levenskwaliteiten	92
5.3	Levenskwaliteit voor iedereen	95
5.4	Levenskwaliteiten en duurzaamheid	96
5.5	Een nieuwe economische orde	99
6	Gedrags- en beroepscode	107
6.1	Functie en inhoud van gedrags- en beroepscode	107
6.2	Commerciële code	109
6.3	Aanbieders van financiële en zakelijke diensten	113
6.4	Personeel en organisatie	117

7 Casussen 121
7.1 Het oplossen van morele dilemma's 121
7.2 Levensverzekeringen verkopen 123
7.3 Inkopen van textiel 124
7.4 Afdeling bijzondere kredieten 126
7.5 *The Wolf of Wall street* 127
7.6 Interim-management 130

Literatuur 132

Register 133

Inleiding

In dit boek zijn twee hoofdlijnen herkenbaar. In de eerste plaats biedt het inzicht in de morele orde zoals de verschillende ethische stromingen deze zien. De morele orde is de verwevenheid van mensbeeld, waarden, normen en instituties die het menselijk gedrag richting geven. In de tweede plaats beschrijft het boek een economische ethiek. In het economisch handelen is het streven naar eigenbelang belangrijk. We bespreken de ruimte die de ethische stromingen geven aan het eigenbelang. Het streven naar eigenbelang is het voorzien in de individuele behoeften. De ethische stromingen proberen het eigenbelang ook te beperken. Mensen leven met elkaar samen, zij vormen groepen. Dat is de belangrijkste reden om het eigenbelang in te perken en de belangen van anderen in het oog te houden.

In hoofdstuk 1 komt aan de orde wat een morele orde is en hoe je met morele dilemma's moet omgaan. De hoofdstukken 2 tot en met 4 behandelen de deugdenethiek, de rechtenethiek en het utilitarisme. Deze komen samen in hoofdstuk 5, in de ethiek van de levenskwaliteiten die in kringen rondom de Verenigde Naties is ontwikkeld. De hoofdstukken 6 en 7 bevatten toepassingen in de gedrags- en beroepscodes en casussen.

Wat er verkeerd gaat

Mensen doen heel veel en het meeste doen ze goed. Soms gaan dingen verkeerd. Meestal komt dat doordat ze zoveel dingen doen. De fouten zijn dan een soort van bijkomende schade, dingen die in de beroepsuitoefening niet helemaal goed verlopen, wel eens fout gaan en een correctie nodig hebben. Daarna zitten mensen vanzelf weer op het juiste spoor.

Sommige activiteiten zijn bewust verkeerd. Werknemers stelen van hun baas, mensen weigeren de rekeningen voor geleverd werk te betalen, zij frauderen met uitkeringen, denken te veel aan zichzelf en te weinig aan anderen, krijgen een betere baan door ellebogenwerk ten koste van collega's, pesten collega's, betalen wat smeergeld om orders binnen te halen, zetten klanten onder druk om dingen te kopen enzovoort. Dit soort gedrag tast de morele orde aan. Om deze foute activiteiten te corrigeren, zijn scherpere gedragsregels, meer aandacht voor normen en waarden, karaktervorming en betere controles nodig.

De laatste decennia echter beheersen ook grotere zaken het nieuws. Vooral fouten in het handelen in het economische domein zijn jarenlang voorpaginanieuws in de kranten en domineren het *Journal* en de actualiteitenrubrieken. Het gaat in deze berichtgeving niet om fouten die als bijkomende schade of kleine missers zijn aan te merken, maar om regelrechte fraude, disfunctioneren, economische misdaden en zakkenvullerij ten koste van anderen. De bouwfraude, de vastgoedfraude, voedselschandalen, harddrugscriminaliteit, twijfels aan de betrouwbaarheid van de grote accountantskantoren, het wangedrag van sommige handelaren in de financiële sector, kartelvorming in diverse bedrijfstakken en de woekerpolisaffaire zijn

slechts enkele voorbeelden die de morele orde van de samenleving aantasten. Er zijn hausses aan juridische processen, veroordelingen, wet- en regelgeving, processen van *blame* en *shame* en ontslagen van topmensen om de maatschappelijke processen weer in het spoor te krijgen. Maar welk spoor?

Morele orde

Een ordelijke samenleving vereist dat mensen elkaars rechten respecteren, dat zij integer en deugdzaam zijn, dat zij hun streven naar eigenbelang sterk inperken door gemeenschapswaarden, dat zij hun activiteiten richten op het welzijn van de mensheid (en misschien ook van dieren) en dat zij dat op een duurzame wijze doen. Alleen als mensen zo handelen, kan een samenleving van mensen goed zijn en goed functioneren. Zij is dan goed in ethische zin.

Zo ontstaat een morele orde in de samenleving. Een morele orde is het geheel van mensbeelden, waarden, normen en instituties die het handelen richten op respect voor elk mens omdat elk mens een eigen waardigheid bezit. Zo'n samenleving is moreel juist, rechtvaardig of goed. Mensen die tegen deze ordening in handelen, zijn moreel slecht en bevorderen het kwaad.

Beroeps- en gedragscodes

Er zijn allerlei hulpmiddelen om goed te handelen. In het algemeen is in instituties vastgelegd (zie hoofdstuk 1) welke waarden en normen er zijn om in concrete situaties goed te handelen. Beroepsbeoefenaren hebben meestal beroepscode tot hun beschikking. De beroepscode leggen een verband tussen de ethiek en de praktische beroepsuitoefening. Een voorbeeld daarvan is de gedragscode van de Nederlandse Vereniging van Inkopers (zie: www.nevi.nl). Deze gedragscode is bedoeld voor de inkopers van ondernemingen (zie de volgende figuur). Het is dus een code voor commercieel economisch. Maar ook voor andere beroepsgroepen bestaan gedragscodes.

In de in de figuur weergegeven openingspagina van de *Handreiking verantwoord inkopen* zijn de vier hoofdstromingen van het ethisch denken te onderkennen. Zij komen overeen met enkele hoofdstukken uit dit boek.

In hoofdstuk 1 komt de morele orde als het geheel van mensbeeld, waarden, normen en instituties over het voetlicht. Handelingen zijn moreel van aard als zij in verband staan met een mensbeeld. Mensen beoordelen voortdurend morele handelingen. Dat is het ethisch proces in de samenleving. In dit hoofdstuk komt ook aan de orde wat morele dilemma's zijn en hoe ze zijn te benaderen met behulp van een stappenplan. Het respect voor elk mens is de basis voor het mensbeeld in de westerse samenlevingen. De morele stromingen die in de volgende hoofdstukken aan bod komen benadrukken elk op hun eigen wijze het respect voor elk mens.

Hoofdstuk 2 gaat over deugden. Deugden zijn geïnternaliseerde waarden die het mogelijk maken dat mensen met elkaar samenleven. Deugden hebben drie aspecten: ze zijn in aanleg in mensen aanwezig, mensen beoefenen ze hun hele leven zodat ze zich automatisch deugdzaam gedragen en ze maken het mensen mogelijk om met elkaar samen te leven.

De menselijke waardigheid volgens een deugdenethiek bestaat eruit dat mensen zich kunnen ontplooiën zoals zij van nature zijn bedoeld. Mensen zijn van nature sociale wezens en zij kunnen alleen in groepen opbloeien en gebruikmaken van al hun mogelijkheden. Dat doen zij in hun rollen in organisaties zoals gezinnen, vriendengroepen, scholen, ondernemingen, zakelijke netwerken, vrijwilligersorganisaties, sportclubs enzovoort. Deugden vormen een zeer belangrijk onderdeel van de persoonlijkheidsvorming die in allerlei maatschappelijke instituties plaatsvindt. Gezin, school, sportvereniging, kerken en andere levensbeschouwelijke gemeenschappen voeden de mensen op in eer en deugd. Zulke instituties behoren tot het sociale kapitaal van de samenleving.

In het blokje zakelijk fatsoen uit de figuur in deze Inleiding gaat het om karaktertrekken van mensen, het zijn deugden. De vier dingen die NEVI in het blokje opsomt, zijn deugden die kennelijk vooral voor het zakelijk verkeer van belang zijn. Maar deze deugden hebben ook in ieder ander maatschappelijk verkeer hun waarde. Het zijn niet alleen deugden voor inkopers, maar in zekere zin ook voor alle mensen die met anderen in aanraking komen. Het blokje deskundigheid en objectiviteit behoort tot dezelfde categorie, maar heeft meer betrekking op de cognitieve aspecten van de beroepsuitoefening.

Hoofdstuk 3 gaat over de rechtenethiek. In dit hoofdstuk komt een onderdeel van het ethisch denken aan de orde dat in de figuur in het blokje duurzaamheid is weergegeven. Respect voor mensen is de grondslag voor de rechtenethiek. De rechtenethiek gaat uit van de gedachte dat elk mens waardigheid bezit. Deze waardigheid geeft hem of haar een zekere onaanstastbaarheid. Mensen mogen als het ware over een vrije ruimte beschikken waarop anderen geen inbreuk mogen maken. Ieder mens is vrij invulling te geven aan haar of zijn leven. Mensen mogen een levensplan ten uitvoer brengen volgens hun eigen diepste waarden en opvattingen. Om dat mogelijk te maken zijn vrijheid van meningsuiting, vergadering, beroepskeuze, opleiding, religie, partnerkeuze en dergelijke gewenst. De rechtenethiek biedt een basis voor het integreren van de menselijke waardigheid in omgangsvormen, verdragen, wet- en regelgeving en gedragscodes.

De afgelopen decennia is op vergelijkbare wijze nagedacht over de natuur. Men spreekt van duurzaamheidsrechten van ecosystemen. Het gaat erom dat ecosystemen weerbaar blijven en externe schokken in redelijke mate kunnen opvangen.

Hoofdstuk 4 gaat over het zoeken naar nut. De ethiek die is gebaseerd op nut, noemt men utilitarisme. De menselijke waardigheid in het utilitarisme bestaat eruit dat mensen zelf mogen kiezen en hun leven zo mogen inrichten dat zijzelf zo veel mogelijk genoeg beleven. Het utilitarisme biedt mensen de ruimte om hun behoeften, wensen en verlangens te bevredigen, voornamelijk met het oog op het eigenbelang.

In de NEVI-gedragscode gaat het blokje vrije mededinging daarover. Ondernemingen handelen op markten. Markten vormen een zeer krachtige institutie voor het scheppen van welvaart. Welvaart is voor mensen een bijzonder middel om allerlei waarden te verwezenlijken, bijvoorbeeld op het gebied van levensonderhoud, gezondheid, netwerken en relaties. Mensen kunnen hun nut tot onvoorstelbare hoogte opvoeren door te handelen op vrije markten. Markten scheppen ook een zekere gelijkheid tussen mensen. Zij kunnen er ruilen met anderen tot wederzijds voordeel, ongeacht hun positie, maatschappelijke status, religieuze overtuigingen en dergelijke. Maar markten hebben ook grote nadelen. Zij stimuleren de focus op het eigenbelang. Te grote begeerte naar winst leidt tot wangedrag. Markten hebben de neiging zichzelf te vernietigen doordat personen en bedrijven machtsposities opbouwen. Ze doen dat bijvoorbeeld door aan de producten die ze verkopen, ook andere producten te koppelen die de klanten tegelijk moeten afnemen. Dit is gedwongen winkelnering. Ze kunnen ook afspraken met elkaar maken over prijzen of het verdelen van markten. Dit is samenwerking of kartelvorming. NEVI acht het dan ook van morele waarde dat inkopers in hun individuele handelen de voorwaarden voor de marktwerking in stand houden.

Een ander nadeel is dat veel mensen aan de onderkant van de samenleving geen mogelijkheden hebben via markten hun leven vorm te geven. Er zijn uitgebreide instituties noodzakelijk die ook deze mensen een (moreel) bestaan geven.

Hoofdstuk 5 gaat over een economische ethiek die binnen de Verenigde Naties is ontwikkeld. Deze ethiek staat bekend als de ethiek van de levenskwaliteiten. De menselijke waardigheid komt in deze ethiek tot uitdrukking doordat mensen zich op bepaalde terreinen moeten kunnen ontplooiën om echt mens te kunnen zijn zoals de mens is bedoeld. Zulke gebieden zijn: economische welvaart, gezondheid, onderwijs, arbeid, relaties, participatie, milieu en zekerheid. Het is een visie die rechten, deugden en nut (utiliteit) met elkaar verbindt.

De ethiek van de levenskwaliteiten geeft aan op welke gebieden mensen zich kunnen ontplooiën en welke bijdrage de overheid en de ondernemingen daaraan kunnen leveren. Deze visie past in nieuwe opvattingen over duurzaamheid die de VN heeft. Deze opvattingen vormen een grote morele uitdaging voor professionals in het economisch domein.

Hoofdstuk 6 gaat over gedragscodes van economische beroepen: commerciële beroepen, beroepen in de financiële en zakelijke dienstverlening en beroepen op het gebied van personeel en organisatie. Er staat in hoe beroepsbeoefenaren moeten zijn. Meestal gaat het om integriteit, betrouwbaarheid, deskundigheid en objectiviteit. Het gaat dus om deugden. Ook bevatten de beroepscode vaak aansporingen om wetgeving op te volgen.

Hoofdstuk 7 bevat enkele casussen met morele dilemma's waarmee de beroepsgroepen uit hoofdstuk 6 geconfronteerd kunnen worden. Deze casussen worden van een oordeel voorzien met behulp van een stappenplan en een daarvan afgeleid beoordelingsschema.

MORAAL

1

Moraal

1.1 De morele orde

1.2 Morele oordelen

Mensen volgen een opleiding om een baan te kunnen krijgen, ze gaan naar hun werk, maken producten, kopen in en verkopen, vergaderen, doen boodschappen, praten over de aanschaf van auto's, woningen en meubels, besteden hun tijd aan de huishouding, recreëren. Kortom mensen doen van alles, ze handelen. Al die activiteiten van mensen lijken wel een onafzienbare chaos. Maar dat is niet zo, de meeste activiteiten volgen vaste patronen. Mensen voeren ze uit in allerlei organisaties, zoals gezinnen, scholen, sportclubs, verenigingen, ondernemingen, overheidsorganisaties en wat al niet. Ook zijn er vaste gewoontes en regels die mensen in acht nemen: er zijn wetten, regels, procedures, verordeningen en wat al niet. Er is orde in de chaos.

Een deel van deze handelingen behoort tot de morele orde, namelijk voor zover ze in verband gebracht kunnen worden met een mensbeeld. Daarover gaat paragraaf 1.1. De meeste morele handelingen passen in de morele orde, het is goed wat mensen doen. Maar niet alle activiteiten zijn in overeenstemming met de morele orde, soms bevorderen mensen het kwaad. Morele handelingen vragen dan ook om een oordeel, het zijn morele dilemma's. Daarover gaat paragraaf 1.2.

1.1 De morele orde

Het kernwoord van deze paragraaf is morele orde. We lichten het begrip orde toe aan de hand van de orde in een klas.

Een morele orde werkt ongeveer zoals de orde in een klas: er is sprake van een mensbeeld, er zijn waarden, normen en instituties die het menselijk handelen bepalen. Bovendien zijn er instituties die ongewenst gedrag corrigeren. Een orde is te omschrijven als een efficiënte en effectieve manier om doelen te bereiken.

Orde in een klas

Orde in een klas is als leerlingen met de leerstof bezig zijn en hun aandacht daarop kunnen richten. Meestal denken we bij orde dat het stil is in een klas, maar dat hoeft niet. Gepraat, geroezemoes, geloop in het lokaal en met verschillende dingen bezig zijn, is niet erg als het maar in dienst staat van het leren van de leerlingen. Als we aan mensen denken, denken we ook vaak aan menselijke ontwikkeling. Ontwikkeling behoort tot het *mensbeeld*. Het leren en het behalen van een diploma waarmee leerlingen een vervolgopleiding kunnen doen, aan het arbeidsproces kunnen deelnemen en hun levensplan in de samenleving vorm kunnen geven, is het doel waarvoor zij op school zitten. Het is de belangrijkste waarde van het schoolsysteem. Deze *waarde* staat in dienst van het mensbeeld. De waardigheid van mensen is gediend met een goede opleiding waarmee ze goed kunnen functioneren. Een docent stelt daarom allerlei *normen* voor het gedrag van leerlingen. Daarvoor heeft hij of zij een aantal middelen. De eerste manier om de orde te handhaven bestaat uit goede leerboeken, motiverende werkvormen, het vooruitzicht van repetities en tentamens. Als leraren deze *instituties* gebruiken, merken leerlingen niet dat hij of zij orde houdt. De tweede set instituties is het verbaal corrigeren van ongewenst gedrag, straf geven, eruit sturen en dergelijke. Deze manier merken leerlingen maar al te goed.

Goed en kwaad

Een morele orde is het geheel van mensbeelden, waarden, normen en instituties die het gedrag van mensen sturen. Maar dat is nog geen goede morele orde. Het fascisme biedt ook zo'n orde. Een moreel goede orde bestaat uit instituties die uiteindelijk de menselijke waardigheid op het oog hebben. Zo'n samenleving is moreel juist, rechtvaardig of goed. In het vervolg van dit boek bedoelen we met de morele orde, deze moreel goede orde.

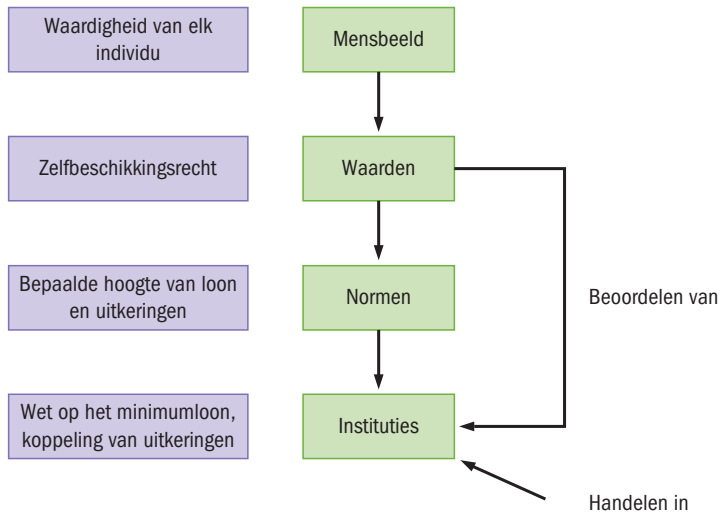
Mensen die volgens deze morele orde handelen zijn goed of hun daden zijn goed in morele zin. Zij ondersteunen het goede in de samenleving. Mensen die tegen deze ordening in handelen, zijn moreel slecht en bevorderen het kwaad.

Tot de morele orde behoren ook andere ordes. De economische orde is bijvoorbeeld het geheel van waarden, normen en instituties die het economisch handelen bepalen. Ook deze orde moet gericht zijn op de waardigheid van elk individu of in elk geval deze waarde niet aantasten. Dit geldt ook voor de rechtsorde in een land. En tja, ook een school behoort tot de morele orde: ontplooiing en ontwikkeling zijn een onderdeel van het mensbeeld.

In figuur 1.1 is de morele orde in beeld gebracht: uit een mensbeeld komen waarden, normen en instituties voort. Figuur 1.1 bevat een voorbeeld in de linkerkolom. Tot de waardigheid van elk mens behoort keuzevrijheid: het recht om zelf over het leven te beschikken. Daarvoor is een bepaalde hoogte van het inkomen nodig. De wet op het minimumloon en de hoogte van de uitkeringen zijn als institutie in het leven geroepen om het vereiste inkomen te garanderen.

FIGUUR 1.1 De morele orde

We geven een toelichting op figuur 1.1.

Mensbeeld

Gert vindt mensen maar zielige, ligende en bedriegende types die alleen gaan voor hun eigenbelang. Het lijkt hem het beste de sociale voorzieningen af te schaffen want mensen maken er toch maar misbruik van. Mensen moeten hun eigen inkomen bij elkaar verdienen. 'Als je wilt, is er werk,' zegt hij. Zijn vriendin, Annie, werkt in de bejaardenzorg. Zij vindt het fijn om naar de levensverhalen van mensen te luisteren. Daarin komen hun kwetsbaarheid, verlangen en verdriet naar voren. Zij vindt dat elk mens wel iets heeft om respect voor te hebben, iets wat niet kapot gemaakt mag worden, *iets kostbaars*, denkt ze wel eens.

Gert en Annie denken heel anders over mensen: zij hebben een verschillend mensbeeld. Een mensbeeld is een basisgedachte over hoe mensen zijn. De handelingen die uiteindelijk verband houden met een mensbeeld, zijn moreel van aard. De kern van het mensbeeld van een goede morele orde is dat elk mens waardigheid heeft. Daarom verdient elk individu een respectvolle behandeling. Daarop moet een samenleving de waarden, normen en instituties afstemmen. Het menselijk handelen en de organisatie van de samenleving moeten de menselijke waardigheid tot uitdrukking brengen. De Verenigde Naties hebben dit mensbeeld in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als volgt geformuleerd:

Artikel 1

Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.

Aangezien zeer veel landen deze verklaring hebben ondertekend, mogen we aannemen dat heel veel landen en culturen in de wereld dit mensbeeld in zekere zin aanvaarden (zie hoofdstuk 3).

In dit boek gaan we er dan ook van uit dat een samenleving waarin menselijke waardigheid en respect voor elk individu tot uitdrukking komen, een goede samenleving is in morele zin.

Het is helder: het mensbeeld van Annie komt meer overeen met de goede morele orde dan het mensbeeld van Gert.

Waarden

Gert en Annie hebben ook verschillende waarden. Gert is van oordeel dat elk mens voor zijn eigen inkomsten kan zorgen. Annie ziet meer in een zorgzame samenleving: veel van haar cliënten hebben toch al zo weinig. Nou ja, voor bejaarden wil Gert nog wel een uitzondering maken.

Doelen

Waarden zijn doelen die mensen gezamenlijk willen bereiken. Als een waarde het zelfbeschikkingsrecht van het individu is, probeert de samenleving te bereiken dat zo veel mogelijk mensen in staat zijn hun eigen leven vorm te geven.

De waardigheid van elk individu heeft tot gevolg dat mensen zelf hun doelen in het leven mogen bepalen. Dat hoort bij mensen. Zij kunnen met behulp van argumenten doelen kiezen en middelen vaststellen om hun leven vorm te geven. Zij hebben keuzemogelijkheden en een zelfbeschikkingsrecht. Daarom zijn het verhandelen van mensen op markten, slavernij en levensbedreigende arbeidsomstandigheden verboden.

Het zelfbeschikkingsrecht voor elk mens is een typisch westerse waarde. In veel andere culturen komt de waardigheid van elk mens tot uitdrukking in de rol die hij of zij in het groepsgebeuren inneemt. In zulke culturen worden mensen gewaardeerd als zij hun rollen in groepen goed vervullen. Zij zijn dan goed als zij hun rol als vader, moeder, kind, leerling, werknemer, baas enzovoort uitoefenen zoals het behoort. In westerse culturen wordt het zelfbeschikkingsrecht ook ingeperkt door de rol die mensen in groepen innemen, maar deze rollen zijn eerder zelfgekozen. Er is vaak meer vrijheid van religie, van studie, van beroep en van partnerkeuze dan in andere culturen.

Keuzemogelijkheden

Normen

Gert en Annie verdienen beiden het minimumloon. Omdat ze nog geen dertig jaar oud zijn, krijgen ze elk jaar automatisch loonsverhoging. Daar zijn ze blij mee: de motor moet ook rijden!

De waarden komen tot uiting in normen voor het gedrag. Zo'n norm is dat mensen een inkomen toekomt waarmee zij in hun behoeften kunnen voor-

zien. Een inkomen is een krachtig instrument om het doel van zelfbeschikking te bereiken. Normen geven de criteria waaraan mensen of instellingen zich moeten houden om een bepaald doel te bereiken. Als mensen zich aan de norm houden, weten zij dat een bepaalde waarde is gerealiseerd. Als het minimumloon €1400 per maand bedraagt, weten werkgevers dat zij de waarde van zelfbeschikking realiseren als zij dat bedrag aan hun werknemers betalen. Zij behandelen de werknemers dan met het respect dat bij het mensbeeld 'waardigheid van elk individu' past. Normen zijn ervoor om niet steeds opnieuw een discussie over mensbeeld en waarden te hoeven voeren. Een werknemer hoeft aan een werkgever in loononderhandelingen niet uit te leggen wat volgens hem of haar een menswaardig loon is. Dat is vastgelegd in de normen. Normen geven ook een zekere voorspelbaarheid aan het gedrag van mensen. Een werknemer die het minimumloon verdient, weet van tevoren wat hem of haar aan loon te wachten staat. Normen scheppen zekerheid en zekerheid is een belangrijke levenskwaliteit (zie hoofdstuk 5).

Criteria

Voorspelbaarheid

Instituties

Gert en Annie wonen samen. Ze hebben een klein huisje gekocht. Hun ouders hebben hen daarbij financieel geholpen. Het was het beste om een samenlevingscontract te tekenen. Dat kwam zo uit voor de hypotheek en andere dingen, arbeidsongeschiktheid of zo. 'Je moeder is dinsdag jarig, Gert,' zegt Annie, 'Doe jij een kaartje op de bus? We gaan er pas het weekend heen.'

Normen leiden op hun beurt tot instituties die de norm uitvoeren, controleren en waarderen. Instituties zijn min of meer vaststaande gewoontes. Mensen handelen vrijwel altijd in of volgens instituties. Instituties kunnen al of niet een wettelijke basis hebben of verankerd zijn in organisaties. Een institutie is het sturen van een kaartje als je moeder jarig is. Maar ook een uitkering bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid is een institutie.

Gewoontes

Organisaties bestaan om instituties vorm te geven. Binnen een familie is het de gewoonte dat kinderen die zelfstandig zijn gaan wonen, een kaartje naar hun jarige moeder sturen.

Ook zijn er organisaties die de sociale uitkeringen verstrekken, zoals het Uitkeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), een overheidsinstelling die de sociale wetgeving uitvoert. Ook de overheden die deze organisaties controleren, de ministeries en de Tweede Kamer die de hoogte van de uitkeringen beoordelen en vaststellen, behoren tot de instituties. Zo zijn er talloze instituties en organisaties die uiteindelijk te maken hebben met een visie op het mens-zijn en daarom ook een ethische taak in de samenleving vervullen. Zij behoren tot de morele orde.

Moresprudentie

Gert en Annie hebben zaterdag de verjaardag van hun moeder gevierd. Ze waren met de motor op weg en maakten een naar ongeluk mee: een aanrijding van een bestelbus met een kind. Ze waren wel aan de late kant maar ze hebben natuurlijk eerst gekeken of ze iets konden doen en daarna gewacht tot de ambulance en politie er waren. Dat doe je gewoon!

Mensen handelen meestal volgens instituties in organisaties. Er bestaan heel veel uitvoerende, controlerende en waarderende instellingen waarin informatie rondgaat en evaluaties plaatsvinden. En dan is er voor veel van deze instellingen ook nog de buitenwacht die door middel van communicatiemediën oordelen vormt over de juistheid, rechtvaardigheid, efficiëntie en effectiviteit van al deze instellingen. Er is een enorm ethisch gezoem en geroezemoes in de samenleving. Maar toch is voor veel dilemma's een soort communis opinio gevormd die je kunt aanduiden als moresprudentie. Er zijn dan gewoontes gevormd om bepaalde dilemma's mee op te lossen. Deze kun je gebruiken voor het oplossen van andere en nieuwe casussen.

Communis opinio

Voorspelbaar gedrag

Gert kan soms behoorlijk driftig zijn, als kind al. Annie ziet het wel aankomen en ze weet ook wanneer het gebeurt, bijvoorbeeld als een speler een ernstige fout maakt bij het voetballen (volgens Gert dan, zij ziet de fout niet zo). Na zo'n wedstrijd zegt ze tegen hem: 'Zo, nu ga jij eerst even luchten.' En ach, hij gaat ook vanzelf wel naar buiten.

Je kunt niet bij elk dilemma opnieuw uitvoerig overwegen welke standpunten je moet innemen. Meestal ontbreken daarvoor de tijd en de middelen. Maar het is ook niet nodig. Mensen handelen meestal volgens vaste gewoontes of instituties. Instituties zijn juist in het leven geroepen om een leidraad te vormen voor het gedrag zonder bij elke handeling diepgaand te hoeven nadenken.

Een belangrijke functie van de moraal is om het menselijk gedrag een voorspelbaar karakter te geven. Als we er niet op kunnen rekenen dat mensen zich op een bepaalde manier gedragen, is het leven onmogelijk. In het verkeer bijvoorbeeld rekenen mensen erop dat medeweggebruikers niet plotseling van rijbaan of rijrichting veranderen. In risicovolle situaties, zoals op kruispunten, kijken we extra uit, maar ook daar wordt het menselijk handelen afgewikkeld volgens bepaalde regels. Zonder het vertrouwen in de medeweggebruiker is deelname aan het verkeer onmogelijk. Dat geldt ook in gezinnen, bedrijven en in andere instellingen. Als huisgenoten zich onvoorspelbaar gedragen en hun emoties ongebreideld laten gaan, ontstaat er voor de medehuisgenoten een situatie van onzekerheid die ernstige gevolgen voor het psychisch welbevinden kan hebben.

De toekomst is in principe onzeker, maar mensen hebben de moraal om hun gedrag bepaalde kaders te geven zodat anderen weten wat zij kunnen verwachten.

Moreel dilemma

Driftig worden bij een voetbalwedstrijd vindt Annie niet zo erg. Maar laatst merkte ze dat Gert soms ook stenen meeneemt van de baas om hun nieuwe slaapkamer te bouwen. Dat heeft ze hem rechtstreeks verboden: 'Dat kun je niet maken man, dat is gewoon diefstal, dat wil ik niet hebben. Je brengt die stenen terug!'

Vertrouwen

De ethiek beoordeelt een deel van de menselijke handelingen, lang niet alle (in dit boek gebruiken we trouwens de begrippen ethiek, moraal en zedelijk door elkaar). Heel veel dingen die mensen doen, zijn afhankelijk van gewoontes die niet zoveel met ethiek te maken hebben. Schoenen dicht maken door veters te strikken, bepaalde kleding dragen bij bepaalde gelegenheden en de ramen zemen vlak voor Pasen zijn voorbeelden daarvan. Maar andere handelingen zijn wel morele dilemma's, zoals een contract wel of niet nakomen, iemand juiste of verkeerde informatie verstrekken, een handelspartner fêteren om hem een contract te laten tekenen, eerlijkheid of bedrog, betrouwbaarheid of onbetrouwbaarheid, een redelijk loon of veel te weinig betalen, goed omgaan met de spullen op het werk of stelen van de baas. Er is een criterium om te bepalen of een probleem moreel van aard is. Als een handeling te maken heeft met een mensbeeld en de daarvan afgeleide waarden, dan is er sprake van een moreel dilemma of een ethisch probleem. Sommige van deze handelingen zijn moreel juist of goed, andere zijn onjuist of slecht.

Mensbeeld

Eigenbelang en waardigheid

Annie neemt vaak een bosje bloemen uit haar tuin mee naar de bejaarden die ze helpt. Ze heeft een beetje medelijden, vooral met de mensen die hun kinderen al lang niet meer hebben gezien. Gert zegt soms dat ze daar wel twee euro voor kan vragen: 'Voor niets gaat de zon op.' 'Egoïst,' zegt ze dan, 'je moest eens weten hoe blij ze ermee zijn. Ik krijg toch gewoon mijn salaris?'

Meestal ontstaat een ethisch probleem als mensen hun eigenbelang als enige motief voor hun handelen laten gelden. Als ze alleen aan zichzelf denken, krijgen ze vaak negatieve oordelen van anderen over zich heen en worden ze uitgemaakt voor egoïst. Mensen hebben begeerten, ze willen van alles hebben om hun honger en dorst te stillen, kleding te kopen en een huis te bewonen en ze hebben oneindige behoeften aan luxeproducten. Het voorzien in de individuele behoeften, noemen we eigenbelang. Economen spreken in dit verband meestal over voorkeuren of preferenties.

Voorkeuren

Mensen moeten een gezonde dosis eigenbelang aan de dag leggen zodat zij zichzelf in stand kunnen houden. Zij mogen streven naar nut. Het is goed als mensen naar hun eigenbelang streven: zij verwerven daardoor middelen van levensonderhoud, zij blijven gezond en kunnen zich inzetten op de arbeidsmarkt of vrijwilligerswerk doen. Daardoor kunnen zij er ook zijn voor anderen. Het streven naar eigenbelang en het maken van eigen keuzes behoort voor een deel tot de waardigheid van elk mens. Maar dit eigenbelang mag niet in alle keuzes prevaleren.

Het inperken van het eigenbelang is een belangrijke functie van de moraal, zo belangrijk zelfs dat veel definities van moraal vanuit het gezichtspunt zijn opgesteld om het eigenbelang in te perken. De moraalpsycholoog Jonathan Haidt heeft een heel mooie definitie van moraal gemaakt. Volgens hem bestaat de morele orde uit:

Moraal

'verwoven sets van waarden, deugden, identiteiten, instituties, technologieën en ontwikkelde psychologische mechanismen die samenwerken om het eigen belang te onderdrukken of te reguleren en samenwerkende gemeenschappen mogelijk te maken.' (Haidt, 2013, p. 313)

Sociale wezens

In de definitie van Haidt zijn met gemak de begrippen waarden, normen en instituties te herkennen, maar ook het mensbeeld komt erin naar voren. Volgens deze definitie is het doel van de moraal samenwerkende gemeenschappen mogelijk te maken. Mensen zijn sociale wezens: zij praten met elkaar over de beste methodes van produceren, ruilen met elkaar goederen in gezinnen, bedrijven en op markten, werken en spelen samen in teams, sportclubs en bij allerlei andere gelegenheden en zijn welvend vanwege de arbeidsdeling. Kortom: mensen zijn sociale dieren. Een groot deel van hun waardigheid ontleent zij aan hun relaties met andere mensen. Zij doen veel met en voor anderen en andere mensen waarderen hen daarin en doen ook dingen terug. Er is sprake van wederkerigheid, vertrouwen en waardering.

1
Samenwerkende gemeenschappen

Relaties

'Dismal science'

Dismal science

De economische wetenschap wordt weleens de *dismal science* genoemd: de akelige, trieste, naargeestige, sombere, treurige, ijsselijke wetenschap (Ten Bruggencate, 1956). Dat komt omdat zij over het eigenbelang van mensen gaat en de naam heeft dit eigenbelang te bevorderen. Zij leert mensen alleen aan zichzelf te denken. Als mensen dat doen, doen zij onvoldoende recht aan hun sociale eigenschappen.

Kern van dit boek

De waardigheid van elk mens houdt dus in dat mensen een zekere vrijheid hebben om hun eigen keuzes te maken voor de bevrediging van hun eigen behoeften *en* dat zij sociale wezens zijn die alleen in menselijke gemeenschappen kunnen functioneren. De kernvraag van dit boek is welke ruimte het eigenbelang mag hebben en welke beperkingen van het eigenbelang in overeenstemming zijn met het sociale karakter van het mens-zijn. De balans tussen eigenbelang en sociaal leven tekent de goede morele orde.

1.2 Morele oordelen

Een autoverkoper vertelt dat hij een bonus krijgt voor de verkoop van een auto met een bepaalde lening. De autodealer verdient daar dubbel aan: eerst aan de marge op de auto en dan op de verkoop van de lening. De verkoper verkoopt dit gecombineerde product vaak aan mensen die niet helemaal goed begrijpen dat lenen een hele dure aangelegenheid is. De verkoper krijgt voor elke combinatieverkoop tegoedbonnen die hij kan gebruiken in een kledingwinkel.

Een ethisch probleem kan zich op heel verschillende wijze voordoen. Soms hebben mensen het vermoeden dat er zich ergens een probleem kan voordoen, soms ligt het er dik bovenop. Aan de hand van het voorbeeld van de autoverkoper zullen we nagaan hoe moreel redeneren leidt tot morele oordelen.

Twee procedures: feiten en moraal

De autoverkoper uit het voorbeeld heeft aanvankelijk geen probleem met het verkopen van zijn product. Hij volgt gewoon de procedures waarin hij is

opgeleid en heeft een extra prikkel vanwege de bonus. Maar hij vraagt zich toch af of hijzelf de auto met lening zou afnemen als hij de auto niet nodig zou hebben voor zijn werk of eigenlijk niet zou kunnen betalen. Zijn intuïtie zegt hem dat hij dat niet zou doen. Hij vraagt zich af of hij wel zo zijn best moet doen om het product aan anderen te verkopen. Is hij niet veel te veel bezig met zijn eigenbelang ten koste van anderen?

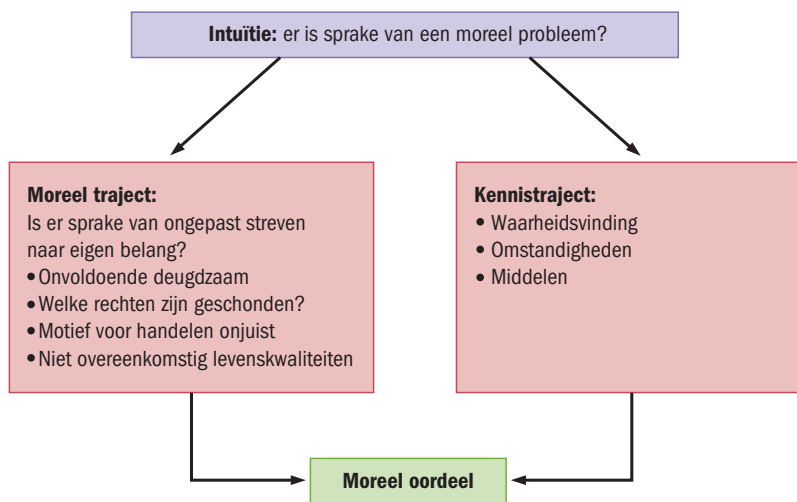
De autoverkoper kan bij het maken van een morele keuze twee processen volgen. Hij moet in de eerste plaats bepalen of zijn handeling een moreel dilemma is. Dat is het geval als zijn handelen in verband staat met een mensbeeld en daarvan afgeleide waarden. Als zo'n verband bestaat, kan de autoverkoper zich afvragen welke normen hij in deze situatie moet naleven. Zijn streven naar eigenbelang kan de morele orde schade toebrengen. Hij vraagt zich af of hij klanten wel als middel voor zijn bonus mag gebruiken. Zijn handelingen zijn in dat geval moreel onjuist.

In de tweede plaats gaat het om een aantal feiten over de klant, de auto en de lening.

In figuur 1.2 zijn de twee procedures van moreel redeneren weergegeven.

Moreel dilemma

FIGUUR 1.2 Procedures voor moreel redeneren

We zullen nu in kort bestek nagaan wat het oordeel over de autoverkoper is vanuit de verschillende ethische benaderingen. Daarbij bespreken we met name hoe deze benaderingen het streven naar eigenbelang inperken.

Deugden

In de deugdenethiek gaat het om de juiste karaktereigenschappen. Volgens de deugdenethiek moeten er meer deugden een rol spelen in het verkoopproces dan alleen het eigenbelang (zie hoofdstuk 2). De verkoper moet betrouwbaar zijn en het vertrouwen van de klanten ook op langere termijn niet beschamen. Hij moet ervoor zorgen dat er wederzijds voordeel is bij de transactie, zodat de klant met plezier terugkomt. Dat is ook in het langetermijnbelang van de onderneming. De autoverkoper kan beter werken aan

Betrouwbaar

Rechtvaardigheid

Matigheid

netwerken (deugd van de vriendschap) dan aan het kortetermijneigenbelang. Ook rechtvaardigheid is hier van belang: het is onrechtvaardig om mensen dingen te verkopen die hen later in financiële problemen brengen. De deugd van de matigheid is eveneens van toepassing: de autoverkoper mag in het verkoopproces zijn eigenbelang niet als enige motief laten gelden. Integendeel, dit eigenbelang mag alleen op de achtergrond meespelen.

Rechten

Volgens de rechtenethiek (zie hoofdstuk 3) mogen mensen elkaar niet behandelen als instrument voor hun eigenbelang, maar moeten zij respect tonen voor de waardigheid van elk mens. Dat is ook toepasbaar op de autoverkoper. De klant heeft recht op zelfbeschikking, nu en in de toekomst. Als de auto met lening een te groot beslag legt op de bestedingsmogelijkheden in de toekomst, wordt dit recht geweld aangedaan.

Zorgplicht

De autoverkoper moet onderzoeken of er wetten, regels of gedragscodes zijn die het verkopen van leningen aan banden leggen. Zeker voor lage inkomens waar leningen financieel net haalbaar zijn, zou dat best kunnen. Misschien moet de verkoper wel kunnen aantonen dat hij een aantal procedures heeft afgewerkt waaruit blijkt dat hij voldoende zorgplicht voor de klant heeft getoond.

Nut

Algemeen geldig

Het utilitarisme, de ethische stroming waarin het streven naar nut centraal staat, laat de meeste ruimte voor het streven naar eigenbelang (zie hoofdstuk 4). Maar ook in het utilitarisme wordt het eigenbelang ingeperkt. De belangrijkste regel daarvoor is dat de motieven voor het handelen voor iedereen moeten kunnen gelden. Gedragsregels moeten algemeen geldig zijn. De autoverkoper moet zich dus afvragen hoe de economie zou reilen en zeilen als iedereen zulke prikkels voor het eigenbelang zou hebben: individuele waardepunten voor extra rendabele verkopen. Aan de ene kant is een koppeling van beloning en productiviteit een stimulans voor de welvaart, aan de andere kant verleidt een bonussysteem mensen wel erg gemakkelijk tot handelingen tegen de morele orde. Dit systeem heeft de financiële sector aan het wankelen gebracht. De samenleving kan een morele chaos worden als ze een bonussysteem als basisstructuur voor de beloning zou kiezen.

Levenskwaliteiten

Ontplooien

Volgens de ethiek van de levenskwaliteiten horen mensen zich te kunnen ontplooien op terreinen als inkomen, persoonlijke ontplooiing, zekerheid en veiligheid (zie hoofdstuk 5). Met de verkoop van de auto en de lening is de kans groot dat de klanten van de autoverkoper op termijn in financiële problemen komen. Veel consumenten die schulden hebben, maken zich zorgen over hun toekomst. Zij missen zekerheid over hun basisvoorzieningen in de toekomst. De transacties van de autoverkoper richten schade aan aan de morele orde volgens de ethiek van de levenskwaliteiten. De levenskwaliteiten van de klant horen het streven naar eigenbelang van de autoverkoper in te perken.

Dit is de morele kant van de zaak.

Feiten

Maar er is ook een feitelijke kant aan deze zaak van de autoverkoper. Hierbij gaat het om het verwerven van kennis over deze situatie. De verkoper kan

nagaan waarvoor de klant de auto nodig heeft en welke financiële ruimte de klant heeft. Hij moet ook een inschatting maken of de klanten zelf hun belangen op iets langere termijn voldoende kunnen inschatten. Veel consumenten hebben geen idee van de gevolgen van leningen voor hun toekomstige financiële situatie of van de risico's van een inkomensdaling. Bij het verkopen van financiële producten hebben verkopers dan ook een zorgplicht. De verkoper zal zich op de hoogte moeten stellen van de wetgeving, regelgeving en gedragscodes op dit gebied. Misschien zijn er goedkopere alternatieven, of misschien moet de verkoper de klant wel afraden een auto te kopen.

Op basis van het morele proces en het proces van het verwerven van feitenkennis, kan de verkoper een advies geven aan zijn klant. Op dezelfde manier kan iedereen die met een bepaalde casus bezig is zich een moreel oordeel vormen. Een moreel oordeel bevat de uitspraak over de mate waarin in een concreet geval de morele orde is geschonden door het streven naar eigenbelang en de redenen daarvan.

Motieven en uitkomsten

Een groot probleem voor het vellen van morele oordelen is dat de samenleving erg ingewikkeld is. In de twee processen van het zedelijk redeneren - de morele kant en de feitelijke kant - kan ruis ontstaan. Soms zijn normen met elkaar in strijd, soms ontbreekt de kennis over omstandigheden, doelen en middelen en vaak ook misbruiken mensen de goedheid van anderen voor hun eigenbelang. Vaak weten mensen niet of ze ergens goed aan doen. Ze geven aan een goed doel, maar dan blijkt er gefraudeerd te zijn of de bestuurders krijgen enorm hoge salarissen. Mensen bedoelen het goed, maar weten de uitkomst van hun gedrag niet. Goede motieven kunnen zowel goed als slecht uitpakken.

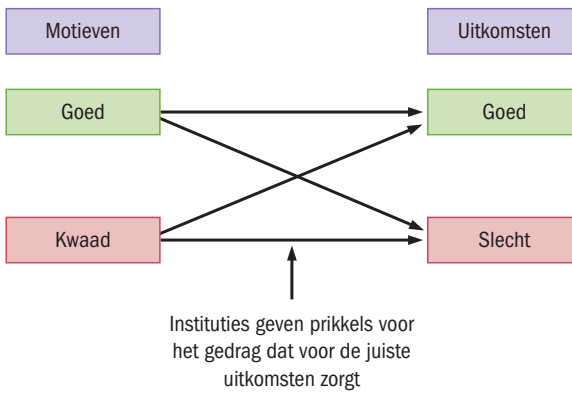
Daar komt nog bij dat slechte motieven ook goede gevolgen kunnen hebben. We zijn bijvoorbeeld geneigd egoïstisch gedrag immoreel te vinden. Toch kan dit gedrag positieve gevolgen hebben. Iemand kan egoïstisch zijn en alleen maar gericht zijn op eigenbelang. Maar als zo iemand daardoor is gemotiveerd om de beste hartspecialist te worden, kan dat voor veel mensen heel goede gevolgen hebben. En als een ondernemer een productieproces uitvindt alleen maar om de winst te verhogen, kunnen daardoor de productprijzen dalen. Daardoor kunnen meer mensen tegen lagere prijzen profiteren van bepaalde goederen. De gevolgen van egoïsme zijn in deze gevallen goed voor andere mensen.

Bij zeer veel menselijke activiteiten speelt het motief van het streven naar eigenbelang in meer of mindere mate een rol naast andere motieven. De uitdaging voor de economie is om instituties te scheppen die de prikkels van het eigenbelang gebruiken om tot een goed resultaat te komen voor de samenleving als geheel. Als het streven naar eigenbelang wordt ingezet in de juiste instituties en op de juiste wijze wordt ingeperkt, kunnen verkeerde motieven toch leiden tot een betere wereld. In figuur 1.3 is dit samengevat.

In de volgende hoofdstukken zullen we zien dat egoïsme als enige prikkel voor menselijk gedrag ernstig tekortschiet. Het gedrag op basis van eigenbelang alleen, beschadigt de morele orde. Om dit te voorkomen stellen beroepsgroepen beroeps- en gedragscodes op. Het volgende citaat is hiervan een voorbeeld.

Ingewikkeld

Motieven
Gevolgen

FIGUUR 1.3 Bedoelingen en uitkomsten

1 Wet- en regelgeving

Bij alle zakelijke activiteiten in welk land dan ook neemt de inkoopprofessional de geldende wetten en regels in acht. Zakelijke partners worden altijd rechtvaardig behandeld en afspraak is afspraak, dus contracten worden altijd nagekomen. (NEVI, 2012)

Kernbegrippenlijst

Eigenbelang	Het voorzien in de individuele behoeften.
Ethisch proces	Het leggen van een verband tussen handelingen en een mensbeeld.
Institutie	Min of meer vastgelegde gewoonte.
Mensbeeld	Basisidee over het mens-zijn.
Menselijke waardigheid	De eigenschap van mensen dat zij op redelijke wijze hun eigen doelstellingen kunnen bepalen.
Moreel dilemma	Probleem dat samenhangt met een mensbeeld en de daarvan afgeleide waarden.
Moreel oordeel	Uitspraak over de mate waarin in een concreet geval de morele orde is geschonden door het streven naar eigenbelang en de redenen voor deze uitspraak.
Morele orde	Samenhang van mensbeeld, waarden, normen en instituties die een leidraad vormen voor het menselijk gedrag.
Moresprudentie	Algemene mening over de oplossing van ethische dilemma's.
Norm	Criterium voor het bereiken van een doel.
Rechtvaardige morele orde	Morele orde die is gebaseerd op de waardigheid van elk mens.
Waarde	Doel van het handelen.
